

DR. MANGA JÁNOS:

MIKSZÁTH SZKLABONYAI ÖRÖKSÉGE

Nógrád megye dolgozó népe és ifjúsága ebben az esztendőben két évforduló megünneplésével emlékezik nagy mesemondójára, a magyar irodalom egyik jeles alakjára, Mikszáth Kálmánra.

Mikszáth Kálmán 1847 január 16-án született az akkor Nógrád megyéhez tartozó Szklabonya községben, tehát 113 évvel ezelőtt. Ötven esztendeje annak, hogy a toll kiesett a kezéből. 1910 május 28-án halt meg Budapesten.

Életrajzírói más-más megfogalmazásban, olykor szüksézávan, olykor részletesebben, mind elmondják róla, hogy elbeszéléseinek, regényeinek alapgondolatát, egy-egy részletét vagy epizódját, gyakran gyermekkori élményeiből merítette, hőseit pedig szülőfaluja, környezete jellemző alakjainak hasonmására formálta. Gyermekkori élményein kívül későbbi írói munkásságát jelentős mértékben meghatározták azok a tapasztalatok, amelyeket a balassagyarmati vármegyei házában és a megyében hivatalnokoskodása alatt szerzett. Nyilván itt érlelődtek meg benne azok a gondolatok, amelyek később irodalmi tevékenységének világnézetét, társadalomszemléletét kialakították és képessé tették őt arra, hogy egy letűnőfélben levő társadalmi rend fonákságait észrevegye és kendőzés nélkül megrajzolja.

Amikor Mikszáth Kálmán gyermekéveit szülőfalujában töltötte, Szklabonyára is, mint a többi hozzá hasonlóan szegény Nógrád megyei községre, még teljes súlyával nehezedett a feudális vármegye. A vármegyei urak, a dzsentriek, a leszegényedett nemesek bonyolult társadalmi képlete mellett ott állt a feudalizmus igája alól ugyan már felszabadult, de kötöttségében és szegénységében még tehetetlen parasztság, akiknek századok alatt keménnyé edződött élniakarását, furfangos gondolkodását még gúzsba kötötték a rájuk kényszerített formákból kialakult konvenciók. Az urak továbbra is megmaradt hatalma, az egyház erős befolyása, a babonás gondolkodás, a régi szokások mindmegannyi teherként nyomta még a parasztágot. Az erősebbe, az ügyesebbe, ki-ki a maga módján, ettől akart szabadulni. Mikszáth gyermekkorának éveit ebben a vajúdo faluban élte, annak a parasztságnak az en-

lékei maradtak meg a lelkében, amely nyomorúságából, megalázottságából hol ki-kitörni készült, hol a tradíciók, a falusi, a paraszti élet furcsaságai közé menekült.

Írásunkkal nem az a célunk, hogy Szklabonya akkori társadalmi képét megrajzoljuk, amikor ott Mikszáth gyermekéveit töltötte. Azt sem tartjuk feladatunknak, hogy azt elemezzük, ebből a társadalmi képből, a gyermekkori évek emlékeiből mit, milyen mértékben és hogyan használt fel Mikszáth műveinek megírásában. Néhány példával inkább arra szeretnénk rámutatni, hogy mi jellemezte azoknak az embereknek a gondolkodását, egész magatartását, akik közvetlenül vagy közvetve, Mikszáthra gyermekkorában hatással voltak, vagy lehetnek. Néhány olyan epizódot mondunk el, amelyek hozzájárulhatnak irodalmi alkotásai egy-egy alakjának jobb megismeréséhez, a valóság és az írói alkotás egymáshoz való viszonyának megvilágításához, Mikszáth művészete szépségeinek élvezetéhez.

Hogy Mikszáth Kálmán műveiben nemcsak szülőfalujának egy-egy alakját mintázta meg, hanem a gyermekkorában hallott meséket és legendákat is felhasználta, arról a Magyar Néprajzi Társaság egyik ülésén Heller Bernát tartott előadást, aki Mikszáthnak azt a „meséjét” elemezte, amellyel Szlámcsik homonai fiskális Kozsibrovzsky grófort oktatja ki az emberi élet szakaszairól. Heller Bernát arra a következtetésre jut, hogy ez a tréfás mese több pusztá regényírói ötletnél, hogy valamelyes néphagyományban gyökeredzik. A Palóc Múzeum is feladatának tartja, hogy Mikszáth Kálmán elbeszéléseit és regényeit éppen abból a szempontból vizsgálja, hogy azok megírásában a szerző milyen mértékben és hogyan használta fel a falu hagyományait.

Az első, akit ilyen célból meghallgatunk, Kapos Istvánt nyugalmazott iskolai igazgató, balassagyarmati lakos volt. Kapos bácsi már diákkorában olvasgatta Mikszáth elbeszéléseit, s ezek az olvasmányok döntötték el későbbi sorsát is. Szklabonyára, Mikszáth szülőfalujába került, ahol 17 évig tanítóskodott. Amint maga mondja, „...eljöttem Nógrádba,

erre a hegyes-völgyes vidékre, és első tekintetre úgy véltem, hogy a marmancs, a búzavirág és pipacs hazájában Mikszáth alakjai között mozgok. Ott töltöttem 17 évet, átéltem azokat a meséket, amelyeket Mikszáth Kálmán úgy megaranyozott és munkájában megörökített, hallgattam a Kürtös patak csobogó, mesélő hangjait." Kapos bácsi szklabonyai tanítóskodása alatt háromszor maga is találkozott Mikszáth Kálmánnal, sőt rokonságba is került vele, mert Veres Máriát, Mikszáth Kálmán unokaöccsének leányát vette feleségül. Szklabonyán megismerkedett Mikszáth regényeinek és elbeszéléseinek még négy élő alakjával. Elsősorban Veres Gáspárral, felesége nagypapjával, aki sokat mesélt a Mikszáth-családról, különösen az író gyermekkoráról.

Kapos bácsi visszaemlékezéseit magnetofonszalagra vettük fel. Kipirult arca, remegő hangja megszépülve, megfiatalodva emlékeztetett a múltra, Veres Gáspárra, akiről Mikszáth a „Vén gazember” alakját mintázta:

Veres Gáspár már 80 év körül lehetett, amikor az egyik téli este meglátogatott bennünket. Feleségem meggyújtotta a lámpát és hozta a vacsorát. A vacsorára a nagypapát is meghívtuk, de a meghívást kereken visszautasította:

— Édes fiaim, én már megvacsoráztam, második vacsorát nem eszem, mert akkor nem tudok aludni, hanem megnézem azt, hogy ti mit fogtok vacsorázni.

— Sült krumplit egy kis aludttejjel — mondom.

— No, látjátok gyermekeim, így már fogtok boldogulni. Ezt szeretem. Aludttejcskét, igen, nagyon helyes, belőletek lesz valami — bólogatott Veres Gáspár. Aztán nézi az asztalra tett tányért. Közben észreveszi, hogy a tányéron még vaj is van. Erre elvörösödik az öreg és szinte magából kikelve mondja:

— Nyomorúság, nyomorúság! Hát nem lett volna elég az aludttej és a sült krumpli? Nem nézhetem, nem nézhetem, nem is nézem. Isten veletek! Nem lesz belőletek semmi!

Hiába tartóztattuk a nagypapát, hallani sem akarta. Kikísértük, és elbandudolt. Már a község kútjánál, a Mária-szobornál járt és még ott is verte a földet botjával és állandóan mondogatta:

— Nyomorúság, nyomorúság, nem lesz belőlük semmi.

Mikor írói jubileuma alkalmából az ország Mikszáth Kálmán ünnepelte, Szklabonyán megjelent egy küldöttség és Veres Teréziával tárgyalt, Mikszáth unokatestvérével, hogy megvásárolják tőle a családi birtokot az író számára. Veres Teréziának nagy reményeket fűztek az eladáshoz. Abban bíztak, hogy a kis birtok vételárán legalább ötször annyit szereznek majd és gazdag, módos emberek lesznek. Várták, várták, mikor jelenik meg újra

a bizottság. Mikor aztán híre kerekedett, hogy a horpácsi ötszáz holdas Veres-birtokot vették meg az író részére, nagy lett az elkeseredés és a kifakadás, hogy hát mi köze van Mikszáth Kálmánnak a horpácsi Veres-féle birtokhoz, mert az soha sem volt Mikszáth-birtok.

Veres Gáspárnak sem igen tetszett a horpácsi birtokvétel, már azért sem, mert Mikszáth Kálmánról, aki jogászkorában mindig lerongyolódva jött haza, nővérének, Mikszáth anyjának gyakran mondogatta:

— Megállj, megállj, Mari, emlékezz rá, ezt a gyereket még majd felakasztják egyszer.

Ezekről a jóslatokról Mikszáth is tudott és amikor rendbehozatta a horpácsi kastélyt, levelet írt a nagybátyjának, Veres Gábornak és megkérte, hogy látogassa meg őt. Még kocsit is küldött nagybátyjáért. Kazi Gábor szklabonyai származású kocsis hajította a lovakat. Az öreg Gáspárt ősz szakállával, mint egy királyt, úgy vitte a hintó Horpácsra. A vendéget az egész család várta. Mikor megérkezett, ünnepelve vezették be a szépen rendbehozott kúriába. Mikszáth Kálmánnak ez volt az első kérdése:

— Nohát, mit szól ehhez, Gazsi bácsi?

A „vén gazember” maga elé nézett, egy kicsit gondolkodott, aztán lassan, megfontoltan válaszolt:

— Szép, fiam, nagyon szép.

— No, ugye, ugye, emlékszik-e arra, hogy mit mondott az édesanyámnak?

— Hát, tévedtem. Mara se hitte azt, amit én mondtam. Hát, szépet szerzettél. De édes fiam, ne haragudj, ez soha sem volt az ősi birtok. Bizony fiam, itt család történt, mert a szklabonyai Mikszáth-birtok volt a tiétek, ez pedig egy egészen más családé.

Mikszáth nyit egyet, de nem maradt adós a válasszal:

— Mondja csak, Gazsi bácsi, ha magának azt mondanák, nézze csak, itt van 60 hold 30 parcellában, itt pedig 500 hold egy parcellában, válasszon. Hát melyiket választaná?

Gáspár bácsi lecsüggesztette a fejét és csak ennyit mondott:

— Ebben már csakugyan igazad van, fiam. Hát az 500 holdat egy parcellában.

Mikszáth Kálmán később már nem sokat járt Szklabonyán. Ha mégis elvetődött szülei sírjához, Veres Teréznel, Veres Gáspár lányinál szállt meg. Ezt a Terkát Mikszáth is, felesége is szerette. Az egyik látogatás alkalmával Mikszáth így szól:

— Te, Terka, mondd csak, él még a Kazi János Balázs?

— Igen, Kálmánkám, él, itt a szomszéd-ban, hisz tudod.

— Játsszótársam volt, sokat birkóztunk annak idején. Mondd, Terkám, nem le-

hetne valahogy áthívni őt, hogy egy kicsit elbeszélgethessek vele?

Mikszáth Kálmán már vagy harminc esztendeje nem látta egykori játszótársát. Nagyot nézett, amikor a szobába betopogott egy görnyedthátú öregember, Kazi János. Mikszáth elkiáltja magát:

— Hát te vagy az, János!

— Dicsértessék, én vagyok, nagyságos uram.

— Ejnye, ejnye, János, de összementél, hisz' olyan vagy, mint egy tőpörtyű.

— Ja, sokat birkóztam én a munkával.

— No, de erős is voltál. Amikor birkóztunk, akárhányszor a földhöz teremtetél. No, János, volna-e kedved még birkózni?

Kazi János ránéz Mikszáthra, alulról felfelé, felülről lefelé méregeti és lassan megszólal:

— Ugyan, ha csak rámdőlné, akkor is összetörnék.

Mikszáth mosolygott. Kazi ápolt, fehér kezeit nézegette, majd felpattant, kirúgta bal lábát, jobb mutató ujját begörbítette és azt mondta:

— Hát akassza be!

Mikszáth hangosan nevetett:

— Nohát, nem javultál, János. Olyan kujon vagy, mint voltál. Hát igen, te összeroppantanád az én kezeimet, aztán mivel írnam meg azt a szöveget, ami itt, Szklabonyán történt.

Volt egy másik Kazi is Szklabonyán, akinek István volt a keresztneve és híre a falu határán túl is eljutott. Csendes, gyermekded természetű ember volt, a falu, a világ gondja-baja mély nyomokat sohasem hagyott rajta Szavajárása is az volt: tréfa a világ. Ha Kohn Mózessel, a kocsmárossal, vagy Pataky esperes úrral, ha a kántorral találkozott, mindig övé volt az utolsó szó: tréfa a világ. Közben elszaladtak az esztendők. A halál megunta Kazi István dicsőségét és bizonybizony, ágyba fektette. A betegség hírére meglátogatta őt Pataky esperes úr is.

— No, mi baj, István, mi baj?

— Hát megjött a behívó, esperes úr.

— Ugyan hát hova menne, hova menne?

— Hova mennék, hova mennék? Oda, ahol már nem fáj semmi.

— No és aztán, István, tréfa a világ?

Kazi István a fal felé fordult és lassan, megfontoltan, szinte minden szót megnyomva mondta:

— Esperes úr, tréfa a világ! — és Kazi Istvánnak ezek voltak az utolsó szavai. Nemsokára megszólaltak a szklabonyai harangok.

Kazi István hírére bölcsességén kívüli művészkedése öregbítette. Fúró-faragó ember volt, a cifra guzsalyok, rokkák

nagy mestere. Nála felkapottabb, büszkébb is Lipthay Tamás volt, aki gyakran mondogatta, hogy nincs a világon, olyasmí, amit ő fából ne tudna megcsinálni. Egy alkalommal találkozott Mikszáth Kálmán nővérenek a vőlegényével, Kaszner mérnökkel és a beszélgetés során ismét szóba került, hogy Tamás bácsi mi mindenhez ért, Kaszner mérnök erre így szól hozzát:

— Mondja csak, Tamás bácsi, meg tudná-e csinálni a perpetuum mobilét?

Az öreg felfigyel, megsodorja vastag ősz bajuszát.

— Hát mi az, tekintetes úr?

— Az örökmozgó, az örökmozgó. Igen, igen, az egész világ azon töri a fejét, hogy olyan gépezetet találjon ki, amely magától megy az idők végtelenségéig, amihez nem kell semmiféle külön gépezet.

Az öreg Tamásnak ettől a pillanattól kezdve se éjjele, se nappala nem volt. Mindig azon járt az esze, amit a mérnök mondott. Ha valaki megfordult nála, csak ezt mondogatta:

— Érik már, érik már, meglesz.

— Mi lesz meg, Tamás bácsi, — kérdeztették.

— Hát az a mobile, az az örökmozgó.

Aki gúnyosan mosolyogni merészelt volna, az elhallgatott, ha meglátta azt a sok fogaskerékkel és különféle formájú szerkezetet, ami mind fából volt kifaragva és egy újságpapíron szépen egymás meléi rakva a kamrában. Azonban Tamás bácsinak más gondolata is támadt. Volt a kamrában egy hatalmas szarvasagancs, azt ketté fűrészelte, majd megtüzesített egy ezüst forintost, annak egyik oldalát az agancs egyik végébe, másik oldalát a másik végébe égette bele. Aztán összeszedte a faluban az összes cinkealat és cin-gyertyatartókat, azokat felolvasztotta és szorgalmasan öntögette a szép, fényes forintosokat. Munkájával nagyon meg volt elégedve. Egyik este azt mondja a feleségének:

— Te asszony, menj el a Mózeshez, hozzál egy fél litert. — És a felesége markába nyomott egy csillogó forintost.

Mózes jól megnézte az új forintost, aztán eltette, az aprót visszaadta és kimérte a pálinkát. Sikerült ez másodszer, harmadszor, negyedszer is. Egyszer aztán megjelent két csendőr Tamás bácsiéknál és elvitték őt Gyarmatra, onnan Illavára, ahol két hosszú esztendőt töltött. Mikor büntetését kitöltötte, kalitkákát faragott s néhány krajcárért eladogatta a gyarmati vásáron. Felesége levélhordó volt s mikor bejárta a falut, mindig vitt haza egy kis eleséget. Ez volt a Tamás bácsi létalapja, mert művészkedéséből még száraz kenyérré se teltett. Az egyik három-

királyi vásárra három kalitkát vitt. Tetejüket telifaragta tornyocskákkal. belsejükbe tükröt illesztett Mikor a gyarmati piacon kirakta a három kalitkát, mindenki megnézte. El is kelt gyorsan mind a három.

A jó vásár után betért Liphay Tamás a Komzsik-féle vendéglőbe, rendelt magának egy pörköltet és három deci bort. Talán hosszú évek óta ez volt egyetlen vágya: a jószagú, párolgós pörkölt és három deci bor. Mikor ezt elfogyasztotta, megmaradt krajcárjaival indult is hazafelé, nagy tervekkel, hogy mi mindenre is terlik majd a kalitkák árából. De Liphay Tamás többet már nem látta szülőfaluját. Ahogy a vendéglő udvarából kifordult, egy részeg kocsis elgázolta őt. Kél bordája és a lába törött el két helyen is. Bevitték a kórházba, ott feküdt, szenvedett, nyögött és kérte Bogdán főorvost: — Nagyságos úr, gyógyítson meg, olyan virágállványt csinálók a nagyságos aszszonynak, hogy még a király is megcsodálja.

De a virágállvány elkészítésére már nem került sor. Liphay Tamást elvitte a tüdőgyulladás s örök pihenőre a gyarmati szegények temetőjébe került.

Mikszáth Kálmán tollára méltó, eredeti alakja volt annakidején Szklabonyának Veszelka Miklós, a Forgách-család számadó juhásza. Harminc esztendeig szolgálta urát, míg egy szép napon kihúzták lábai alól a legelőt, nyáj nélkül maradt, mert a birtok egy részét elparcellázták. Megtakarított pénzéből megvette a Bástya-pusztá romjait, összeszedte a szétszórta köveket és abból birkaaklot és egy kis házat épített magának. Volt egy kis birkafalkája is és az akol környékén azt legeltette. A szklabonyiak szerették őt, mert kedves, barátságos ember volt. Furulyázva legeltette birkáit, csak néha-néha nézett be a faluba.

Akkoriban történt, hogy Sikla István szklabonyai jegyző leányát. Etelkát meglátogatta a losonci 25 gyalogezred daliás, szép őrmestere, Krupka Károly, aki kitűnően hegedült, klarinézott és trombitált. A szklabonyai legények megtanácskozták Krupka Károlyal a fűvös zenekar megalakítását. A legények összeadták a pénzt a hangszerekre és nemsokára a tanulás is megkezdődött. Veszelka Miklós a Bástya fokáról hallgatta a trombitaszót, a rikoltó klarinétot és a nagydob hangos puffanásait s gyönyörködött a szép nótákban. Később, mikor látta, hogy a módosabb gazdákat zeneszóval kísérik ki a temetőbe, arra gondolt, milyen jó lenne majd, ha őt is zeneszóval kísérnék az örök pihenőre. De ő még alig volt hatvan éves, még sok esztendeje volt hátra, hiszen ödesapja is kilencven éves korában halt meg. Elhatározta, hogy előre megrendezi temetését, halotti torát.

Először is Tusnai kántort kereste fel és előadta neki kívánságát:

— Kántor úr olyan szépen tud búcsúztatni, nem sajnálnék egy jó üsző borjút, ha nekem előre megcsinálná a halotti búcsúztatómat, aztán feljönne hozzám a Bástyára és ott szépecskén elénekelné.

— Miklós bácsi, az lehetetlen, az tilos dolog, azt nem lehet, az egyház belénk kötne, hogy kigúnyoljuk az egyházi szer-tartást. Még meg is büntetnének.

Miklós bácsi nem nyugodott bele a kántor elutasításába. Ahol csak tehetete, megkörnyékezte a kántort:

— Kántor úr, gondolkozott már?

— Gondolkoztam, Miklós bácsi, de nem megy, nem megy.

Veszelka Miklós legeltetés közben kam-pós botjával gyakran eltalált egy-egy nyúlat. Az egyiket bedugta a szűrűjába, lement a faluba, egyenesen Tusnai kán-torhoz.

— Nagyon szép ám az üsző, kántor úr, jöjjön csak megnézni. — Aztán belenyúlt a szűrűjába, kihúzta a nyúlat. — Tes-sék, kántor úr, ez is, minden héten hoz-hatok egyet.

Bár Tusnai kántor jómódú ember volt, földje is volt vagy negyven hold, nagyon szerette a potyát, a pénzt. Addig-addig gondolkozott, míg kibökte:

— Jól van, Miklós bácsi, megcsináljuk. Na, hozza azt az üszőt. — Az üsző meg-érkezett és Tusnai kántor megírta a szív-reható búcsúztatót.

Veszelka Miklós értesítette a rokonsá-got, meghívta a rezesbandát is. Egy októ-ber végi szombat estén megérkeztek a ro-konok, a rezesbanda és Tusnai kántor. A bográcsban már főtt a gulyás, s a halotti torra a gulyással egy akó bor is várako-zott. Veszelka kívánságára a zenekar hol egyházi énekeket, hol világi dalokat mu-zsikált. Amikor Tusnai kántor intett, a zenekar abbahagyta a nótát. Miklós bá-csit lefektették egy padra, letakarták le-pedővel és megkezdődött a gyászszertar-tás, amit a kántor annak rendje-módja szerint elvégzett. Ezután elénekelte a bú-csúztatót, ami olyan szívreható volt, hogy mindenki sírva fakadt. Mikor a búcsú-ztatónak vége volt, Miklós bácsiról levet-ték a lepedőt, feltámasztották halottaiból és kezdetét vette a halotti tor.

Ez a halotti tor nevezetes volt. Egész éjjel szólt a zene, a rokonság táncolt, sőt, Veszelka Miklós is eljárt a híres szlo-vák táncot, a pozabucskit, Világos reg-gelig tartott a multság. A zenészek trom-bitái behorpadtak, a nagydob pedig a Bástya oldalán gurult lefelé. Ezzel véget is ért Veszelka Miklós sokat emlegetett temetése és halotti tora. A rokonok, a zenészek, Tusnai kántor hazamentek, Miklós bácsi pedig még sok-sok eszten-deig furulyázgatott birkái után, most már elégedetten, mert teljesült a kívánsága.